

תרבות וספרות

לשוטט ולנוד ללא־מנוחה כדי לא לתת לנשמתו אפילו רגע אחד של שעמום

זכיתי בכבוד לפרסם ב"תרבות וספרות" ממואר לרגל הגיעי לגבורות מן הסתם מפני שאני אחד מחמשת הכותבים הוותיקים של מוסף זה. בין סיפורי שהתפרסמו בו החל מאמצע שנות השישים היו "אל־עלמין", שבו דודתי פוגשת את אמי באוקטובר 1942, כשפילדמרשל רומל עומד בשערי מצרים. כתבתי גם ל"קשת" של אהרן אמיר והקשר עמו הוביל אותי לכתוב את החיבור לתואר שני על התנועה הכנענית

יעקב שביט

התראות במייל

04 בנובמבר 2024

"כרונולוגיה: תצלום ישן משנת 1927 אינו שונה מלוח־אבן שנתגלה / אי־שם מהאלף השני לפני הספירה. תקופת הברונזה התיכונה. / תקופת הצלולואיד. אדם זקן שחש שמותו קרב מביט בתצלום / ואינו יכול לזכור את השמות שלצדו". נזכרתי בשורות האלה מתוך ספרי "הטיול הגדול" (1993) כשעורך מוסף זה הפתיע אותי בבקשה שאכתוב "ממואר" לרגל הגיעי לגבורות. אולי זכיתי בכבוד הזה בזכות היותי אחד מחמשת הכותבים הוותיקים ב"תרבות וספרות" (אי־שם באמצע שנות השישים). מהר מאוד גיליתי שאף שאיני אדם זקן שחש שמותו קרב אני זוכר שמות אבל לא תאריכים. כך למשל איני זוכר מתי פגשתי לראשונה את העורך (וגם הוא לא זוכר), כנראה אי־שם בתחילת שנות השמונים בביתה של רות אלמוג. כבר כתבתי אז ביקורות ב"מעריב" וב"ידיעות אחרונות", וגם ב"תרבות וספרות" בתקופתם של בנימין תמוז, יורם ברונובסקי ויהושע קנז, והכתיבה הזאת נמשכה עד שלפני כעשר שנים עברתי לכתיבה של רשימות היסטוריות.

אפתח את עלילותי בכך שבבית הורי לא היו לי ספרייה וספרים משלי, ורק אחרי שאחי, המבוגר ממני בשמונה שנים, נסע לארצות הברית בשליחות ולא חזר ממנה ירשתי את ספריו. יוכבד, הספרנית של

הספרייה הציבורית, הניחה לי לשאול ספרים כאוות נפשי. היסטוריה למדתי מאנציקלופדיה "נעורים" ומהנדריק ואן לון וספרי המתח של הוצאת מזרחי היו לחם חוקי. לימים סיפרתי שכתבתי בסתר סיפורים, אחד מהם על מסע הצלב של הילדים, אותם החבאתי בתיבת ברזל שחפרתי בחצר. אחרי שאחי גילה את המסתור הוא הוציא את המחברת וליגלג עלי, ואחרי העלבון הזה לא הוספתי לכתוב עד סוף השירות הצבאי.

אחרי שסיימתי את בית הספר העממי החליטו הורי שראוי שאלמד "מקצוע" ושלחו אותי לבסמ"ת (בית הספר המקצועי-טכני שליד הטכניון) בתקווה שאהיה מהנדס. שרדתי שם בקושי חצי שנה. בלית ברירה הלכה אמי למנהל בית הספר התיכון בקריית חיים ופנתה לרחמי של מנהלו אליעזר כגן, מתרגמו של פירדוסי ומשורר לעת מצוא. כגן זימן אותי לפגישה, לא במשרדו אלא יצא אתי להליכה פריפטית בחורשה הקטנה שליד בית הספר, ושם שאל איזה ספר קראתי באחרונה. כדי להרשים אותו בחרתי ב"לוחות חומר יביעו אומר" (1947), ספר שכנראה לא הרשים אותו דיו, ונשלחתי למסלול ה"תלת-שנתי" (במלים אחרות, בלי תעודת בגרות).

בבית הורי לא היו לי ספרייה וספרים משלי, ורק אחרי שאחי, המבוגר ממני בשמונה שנים, נסע לארצות הברית בשליחות ולא חזר ממנה ירשתי את ספריו

כאן התערבו המקרה או המזל לטובתי: המחנכת היתה מורה צעירה שמן הסתם התרשמה מכך שציטטתי מ"עלי עשב" של וולט ויטמן (הפעם מסתבר בחרתי בספר הנכון) ושיכנעה, כך לפחות גונב לאוזני, את מנהל בית הספר כי מקומי במסלול הרגיל. זכור לי שבמקרה אחד איכזבתי אותה כשלא ידעתי לפרש את הסיפור "העגל" של מ"ז פאייברג. תקלה גדולה יותר היתה הבחינה בעל-פה לבגרות כשלא ידעתי לפרש את סודות הפואמה "היער בחדרה" של דוד שמעוני. את הכרת התודה למורה דליה פרעתי, אולי, בשיר "שנה שביעית" (שבו קראתי לה גליה) שנדפס ב"הארץ" בימי תמוז, או אולי ב"קשת". אביא

כאן רק כמה שורות ממנו: "המורה דליה תלתלייך דבש וכוורות-האור / מן החלון פורצות. קולך משוטים בדממת-מים; / קולך מפרשים בדממת-רוח; עיניך מלחים עוטים / על משמרתם".

לעולם הספרות הכניסו אותי אחרי השירות הצבאי שלושה: בנימין תמוז, אהרן אמיר וזיסי סתווי, עורך מוסף הספרות של "ידיעות אחרונות". את תמוז פגשתי רק פעם אחת, אבל הוא פירסם לא מעט סיפורים שלי, שחלקם נדפסו אחר כך בספר "משלחת ההצלה" (1973), וגם לא מעט שירים ששלחתי בשם בדוי. פעם אחת כתב לי מכתב סרקסטי שגוגול יכעס עלי אם אשלח למערכת סיפור שאינו אלא פלגיאט גמור לסיפורו "החוטם", סרקזם שלא שכחתי. בין הסיפורים שתמוז פירסם היו "אל-עלמיין", שבו דודתי פוגשת את אמי באוקטובר 1942, כלומר כשפילדמרשל רומל עומד בשערי מצרים. הן נפגשות ברחוב הרצל בחיפה כשאמי בדרכה לעשות הפלה, כי בימים כאלה אסור ללדת ילדים, ודודתי מושכת אותה משם: "יעשה גנרל מונטגומרי מה שיעשה, היא את האנושות הצילה".

לא מדובר בסיפור פרי הדמיון אבל הקדמתי בו את תאריך לידתי בשנתיים. זמן-מה אחר כך הפנו את תשומת לבי למחקר שערך סטודנט מצרי שמצא בסיפור עדות לפחדי הקיום העמוקים בחברה הישראלית. כמה מהסיפורים נדפסו ב-1978 בספרון בשם "קמיע" שהופיע ב"ספריית תרמיל" שערך ישראל הר בהוצאת קצין חינוך ראשי. עשר שנים אחר כך הר פירסם את הנובלה שלי "הקוקייה".

עוד קודם לכן אזרתי עוז ושלחתי לאהרן אמיר סיפור בשם "אבן במים עמוקים". להפתעתי הוא הזמין אותי לביתו, גם כדי להכיר אותי אבל אולי בעיקר כדי "לדוג" אותי לחבורת הכנענים שאמיר היה מראשיה. לימים לא היה לי ברור מה מצא בסיפור הזה. אצל אמיר ביקרתי לא מעט, בעיקר אחרי שעבר לגור ברמת אביב. ב"קשת" פירסמתי לא מעט שירים וסיפורים (שניים מהם עובדו לסרטי טלוויזיה) ומאמרים, וגם לא מעט ביקורות ספרים שהתפרסמו בראשי תיבות, וכן מאמרים בנושאים היסטוריים.

**הסופר היחיד שהיה לי אתו שיג ושיח היה א"ב
יהושע, אבל לא על ספרות. בפאריס פגשתי אותו
יותר מאשר בארץ. לא הבנתי למה חשוב לו לשכנע
אותי בצדקת דעתו על הסיבות לאנטישמיות ועל
הסירוב של יהודי הגולה במשך הדורות לעלות לארץ
ישראל וכיוצא באלה**

כתבתי אז לא מעט. בעיקר זכור לי השיר "באמהרסט, מסצ'וסטס", שנכתב מן הסתם בהשפעת העובדה שאחי עבר להתגורר בעיר הזאת, ביתה של המשוררת אמילי דיקינסון, כי אמיר פירסם את השיר בעמוד הראשון של "קשת" (סתיו, 1971). הנה שתי שורות ממנו: "באמהרסט, מסצ'וסטס, יום חרף קר, שלכת. / אלף פסיעות בתוך קונכיית אמילי דיקינסון הולכת. / ולהבת הנר כלה ודועכת".

כתבתי גם כמה שירים "היסטוריים", כנראה בהשראת המשורר האלכסנדרוני קונסטנדינוס קוואפיס. אחד מהם עסק בקיסר הרומי הדריאנוס ובשירו "אל הנשמה", בעיני אחד השירים המופלאים שנכתבו מאז ומעולם. ממאמר של פרופ' צבי יעבץ למדתי שהקיסר נקרא "המשוטט" כי בחר לא לשבת ברומא אלא הירבה במסעות בכל קצווי האימפריה. מבקר אחד כתב שבשיר שכתבתי אין דבר חדש, וזו היתה אולי אחת מהביקורות היחידות שהכעיסו אותי, כי ב"פירוש" שלי הדריאנוס "הירבה לשוטט ולנוד ללא־מנוחה / כדי לא לתת לנשמתו אפילו רגע אחד / של שעמום / ...לבל תמאס בגופו / ותאמר: / היה לי די, הקיסר, / עכשיו עלי לבדי ללכת".

באותן שנים פגשתי במשרדי הוצאת "עם עובד" את חיים באר, מי שב-1970 כתבתי במוסף הספרותי של "דבר" רשימת אוהדת על ספר השירים שלו "שעשועים יום יום". ב"עם עובד" התפרסם ב-1974 ב"ספריית שפן הסופר" ספרי "אונייה במזוודה" עם ציורים של דני קרמן. אי־שם בשנות השמונים באר ואני המתנו לסיום שיעור המוסיקה של בנו ובתי, ובשיחת מסדרון הוא הציע לי לכתוב ספר ל"ספריית דן חסכן". כתבתי את "מדין, סיפורה של משלחת" שהתבסס

על מאורע אמיתי, הניסיון להתיישב בא־טור בדרום־סיני שאותו הנהיג בסוף 1891 מומר תמהוני ושמו פאול פרידמן שפיתה קבוצת פליטים יהודים שברחו מהפרעות ברוסיה לבוא אתו לסיני.

זו היתה הפעם היחידה שכתבתי טקסט ספרותי המבוסס על מקורות היסטוריים. עם באר נפגשתי עוד פה ושם, ופעם מצאתי את שמי מופיע באחד מהרומנים שלו, דומני ב"חבלים". בשנים ההן, וגם אחר כך, הסתובבתי לא מעט במסדרון של הוצאת "עם עובד" שהוציאה לאור כמה מספרי ההיסטוריה שלי.

צילום: תומר אפלבוים

הסופר היחיד שהיה לי אתו שיג ושיח היה א"ב יהושע, אבל לא על ספרות. בפאריס פגשתי אותו יותר מאשר בארץ. לא הבנתי למה חשוב לו לשכנע אותי בצדקת דעתו על הסיבות לאנטישמיות ועל הסירוב של יהודי הגולה במשך הדורות לעלות לארץ ישראל וכיוצא באלה. אחרי שקרא את הספר שכתבתי עם יהודה ריינהרץ "הדרך לספטמבר 1939" הוא צילצל אלי להודיע שהספר מחזק את דעתו. הוא עמד על שלו ולא קיבל ביקורת. פעם בפאריס, לתדהמתי, שלפה איקה אשתו מתיקה גיליון של "ידיעות אחרונות" שבו פירסמתי ביקורת על ספר מסות שלו ושאלה בעדינות "אולי תקרא עוד פעם". הפעם האחרונה שנפגשנו היתה בביתי. הוא רצה לשמוע את דעתי על מאמר ארוך שהוא עומד לפרסם, תכנית אולטימטיבית לסיום "הסכסוך".

לדני קרמן אני מרשה לעצמי לקרוא ידיד. ביקרנו לא מעט בסטודיו שלו והוא צייר כמה מספרי, האחרון שבהם הוא "נגה דמעות" (2006), אבל החשוב שבהם הוא הספר "מסע בתולעת ספרים" שהופיע כארבעים שנה אחר כך, ב-2015, במהדורה חדשה ומחודשת אבל, למגינת לבי, לא קרמן אייר אותה. אזכיר עוד את הסיפור "יותם וההיפופוטם שרצה לאכול גלידה" על היפופוטם אוהב גלידה שיוצא מגן החיות והולך אחרי הילד יותם ומשתכן באמבטיה בביתו.

את הסיפור שלחתי לפרס יעקב אשמן של "הארץ" ב-1976 בשם העט "כוכב", ורק כשזכה בפרס נחשפתי כמחברו. לא נכחתי בטקס חלוקת הפרסים כי שהיתי בחו"ל, אבל מסתבר שהשארתי מכתב קצר בשבחי

ספרות הילדים. הסיפור זכה להצלחה ולימים רות צרפתי איירה אותו. וזו היתה הפעם הראשונה, והאחרונה, שזכיתי בפרס כלשהו. לכן חיפשתי במרשתת את נימוקי השופטים ואביא כאן מקצתם: "בסיפור 'יותם והיפופוטם' חברו כל הסגולות הטובות של סיפור ילדים מעולה [...] הסיפור כתוב בשפת-ילדים בהירה ורעננה, שנמזגו בה הפשטות הטובה עם רמה ספרותית נאותה [...] בזכות אלה ייחנה הקורא הצעיר לא רק מן הסיפור המבדר אלא גם מסגנונו התוסס ורבה-החן [...] ואחרון חשוב — הסיפור רווי הומור תמים ושנון כאחד, שיש בו שמחת-חיים ולגלוג סלחני, אמצאות משעשעות ומשחקי מלים — והוא המעניק לסיפור את ייחודן הנדיר".

פעם, כשעמדתי לעלות בדרגה באוניברסיטה טילפנה המזכירה האחראית לפרוצדורה בפקולטה ואמרה שהגיעה לאוזניה השמועה שספר ילדים שלי עומד לצאת לאור בקרוב וביקשה שאמתין עם הפרסום עד שטיפול ההחלטה של ועדת המינויים בענייני משום שמישהו בוועדה עלול לטעון שאני אדם לא רציני שמקומו לא באקדמיה. בכל מקרה, אף פעם לא סיפרתי לאיש ממיודעי שאני כותב שירים וספרי ילדים. ייתכן שהתביישתי, בושה שאולי היא הדבר היחיד שירשתי מהורי, כלומר הדחייה של כל מה שאינו מביא תועלת ופרנסה. בכל מקרה, ספר השירים הראשון שלי "הטיול הגדול" (1993) זכה למעט תשומת לב והאחר, "ארץ אי | אי ארץ. מסע קיץ" (2019) עבר ללא הד. לאמיתו של דבר, כזה היה בדרך כלל גם גורלם של רוב ספרי הפרוזה.

**ספרות מסעות תמיד היתה חביבה עלי. כשלעצמי
העדפתי מסעות כורסה, לכל היותר נסיעה מפאריס
לעיירה טרסקון שבפרובנס כדי לראות את ביתו של
טרטרן איש טרסקון ואת טחנות הקמח של אלפונס
דוֹדָה**

הקשר לאהרן אמיר הביא לכך שאת החיבור לתואר השני כתבתי על התנועה הכנענית, נושא שהוביל אותי מאוחר יותר לכתוב את עבודת

הדוקטור על התנועה הרביזיוניסטית, שתי תנועות שההיסטוריוגרפיה הישראלית הזניחה עד אז. דומני שיכולתי לכתוב את שתי העבודות כי למדתי בחוג להיסטוריה כללית ולא בחוג להיסטוריה של עם ישראל. בכל מקרה, לא אטעה אם אומר שבעניין הזה פתחתי את השער לאחרים, שנפתח גם בגלל התמורות הפוליטיות.

אחד מחברי החבורה הכנענית היה גם יגאל בן נון, שעבר לגולת צרפת שממנה חזר אחרי לא מעט שנים ובישר ברבים את בואו בספרים, מאמרים והרצאות שבהם הציע היסטוריה חדשה ומהפכנית של היהודים והיהדות, היסטוריה מדומיינת שמצאה לא מעט חסידים, אם כי פחות מגדודי החסידים ברחבי העולם של שלמה זנד, גם הוא הופך עולמות.

זכורה לי בחלחלה הפעם בה הזמנתי לדירת הרווקים שלי את יונתן רטוש, ראש וראשון ל"כנענים". הבאתי כיסאות מהשכנים ושידלתי כמה ידידים לטפס במדרגות לקומה הרביעית כדי לשמוע את משנתו, שרק למראית עין היא הורתה של שני הנזכרים לעיל.

בזכות אהרן אמיר נפגשתי עם ז'קלין כהנוב, הרבה לפני שזכתה לכינוי "הכוהנת הגדולה של הלבנטיניות", כשקראתי ב"קשת" את מסותיה והתרשמתי בעיקר מהמסה "למות מיתה מודרנית". דוד אוחנה כתב ב-2019 ב"תרבות וספרות" שכהנוב התכוונה לפרסם את המסות כבר ב-1969 תחת השם "ממזרח שמש" וגם הכינה מבוא. ייתכן שאלו הם פני הדברים, אבל הספר בעריכת אהרן אמיר ובלי מבוא של כהנוב יצא לאור ביוזמתי ב-1978 בהוצאת "יריב־הדר" במימונו של יגאל הורוביץ, שר, חבר כנסת וידיד. עברו כמה שנים טובות עד שהספר זכה לקוראים נלהבים.

אני זכאי אפוא לתואר של מי שהוציא את האוריינטליזם מחושך לאור. דעתי היתה ונשארה מאז שחסידיה של כהנוב פירשו לא נכון את משנתה, שבכל מקרה היתה ונשארה אוטופיה. הדברים האלה מוליכים אותי לוויכוח על התרבות הים תיכונית, ויכוח שמשנות השמונים של המאה האחרונה העסיק ציבור של אינטלקטואלים וסופרים ועדיין מטפטף פה ושם. בישראל הוא התמקד לא בקשרים בין

התרבויות במרחב הים תיכוני וההשפעות ביניהם אלא בעיקר ברעיון בדבר קיומה של תרבות ים תיכונית אחידה שבה צריך להיות מקומה ישראל ולא "במרחב האירופי".

והנה בסוף שנות השמונים של המאה הקודמת יזמה קבוצה של חוקרים בחוג להיסטוריה כללית קבוצת שיח על הנושא וקיבלה את עצתי, פרי הניסיון של "קתדרה", להוציא לאור כתב עת שעניינו התרבות הים תיכונית. סמוך לכך היינו בשבתון בגרמניה וניצלתי את ההזדמנות לנסוע ללונדון כדי לפגוש את המו"ל פרנק קאס, שאותו הכרתי היטב, והוא קיבל על עצמו להוציא לאור את כתב העת Mediterranean Historical Review היוצא לאור עד היום.

בגיליון השלישי מ-1988 ובגיליון של 1994 הגבתי על חלק מהספרות שנכתבה בעשור הקודם. הפרש הזמנים בין שני המאמרים היה תוצאה של הוויכוח האקדמי בשאלת "הים תיכוניות". תוצאה של הדין הזה והעניין בנושא הולידו ב-2004 את ה"אנתולוגיה ים תיכונית" בעריכתי, מבחר טקסטים של הוגי דעות, סופרים ואנשי מדע על הים תיכוניות כאידיאה, מטפורה, תפישה גיאוהיסטורית ותרבותית ואף כאוטופיה של חברה ותרבות.

ספרות מסעות תמיד היתה חביבה עלי. ב-1981 ערכתי בהוצאת "כתר" את הספר "נפלאות ארץ הקודש", אנתולוגיה של סיפורי מסע בארץ ישראל במאה ה-19 פרי עטם של גדולי הסופרים, שנדפס במהדורות רבות. ממש בימים אלה הופיע ספר שערכתי (יחד עם יהודה ריינהרץ) על עליות לרגל ומסעות לנהר הירדן מימי הביניים ועד המאה העשרים, "The Blessed River" בהוצאת מאגנס. כשלעצמי העדפתי מסעות כורסה, לכל היותר נסיעה מפאריס לעיירה טרסקון שבפרובנס כדי לראות את ביתו של טרטרן איש טרסקון (בית שנבנה על-פי התיאור בספר עליו) ואת טחנות הקמח של אלפונס דודנה שברא את הבדאי והגוזמאי טרטרן בשני ספרים שכתב עליו שזכו ללא מעט חיקויים. ספרו של דודנה "מכתבים מן הטחנה", קובץ סיפורים על חיי הכפר האידיליים בפרובנס, תורגם לעברית פעמיים ושימש לנו מעין מורה דרך בביקור במקום.

הנסיעה הזכורה לי מכולן היתה לקתדרלה של שארט, לשם נסעתי לחפש את הפסל שנעשה בהשראת המשל של Phaderus "החמור והלירה" המציע לחמור לא לנגן בנבל, כלומר לא לעשות מה שאינו מסוגל לעשות. לקחתי אתי משם פסלון גבס והוא אולי מזכיר לי מדי פעם שהיו מקרים שלא נשמעתי לעצה הזאת.

המשך בגיליון הבא

הצג עוד

מערכת | הנהלה | מדיניות פרטיות | תנאי שימוש | צרו קשר | רכשו מינוי | ביטול מינוי דיגיטלי | שאלות ותשובות | פרסמו אצלנו

חדשות, ידיעות מהארץ והעולם - הידיעות והחדשות בעיתון הארץ. סקופים, מאמרים, פרשנויות ותחקירי עומק באתר האיכותי בישראל
© כל הזכויות שמורות להוצאת עיתון הארץ בע"מ